

ЧОЛОВІЧЕ ТА ЖІНОЧЕ ЧЕРНЯХІВСЬКЕ ВБРАННЯ

На підставі добірки черняхівських поховань з антропологічними визначеннями досліджено вбрання представників різної статі та зроблені деякі припущення щодо їхнього одягу.

К л ю ч о в і с л о в а: черняхівська культура, поховання, моделі вбрання.

Соціальні ролі представників різної статі, зумовлені біологічними чинниками, закріплювалися і посилювалися внаслідок загальноісторичних суспільних процесів і в добу класоутворення набули усталеного характеру (История... 1988, с. 173—174, Формализованно-статистические... 1990, с. 137—138). Це відбивалося в матеріальній сфері, зокрема — костюмі.

Костюм — це складна знакова система, що включає головний убір, одяг, взуття, аксесуари, прикраси, зачіску і татуювання (декорування) тіла. Він виконує різноманітні функції — соціальні, біологічні, сакральні, рольові та реконструюється за археологічними, історичними, іконографічними і етнографічними джерелами (Яценко 2006, с. 5—27).

Археологічним еквівалентом костюма є вбрання, представлене в поховальному інвентарі речами особистого вжитку. Воно упереднює один з етапів похоронного циклу — одягання померлого. Спробуємо дослідити цю складову поховального обряду згідно запропонованих послідовності та методів (Формализованно-статистические... 1990, с. 137—149). Отже, першочергове завдання полягає в з'ясуванні відмінностей у спорядженні представників різної статі в середовищі носіїв черняхівської культури.

В її історіографії виокремлені два аспекти цієї проблеми: перший пов'язаний з виявленням інвентарю, характерного для представників різної статі, другий — з уявленням про їхній зовнішній вигляд, костюм, вбрання тощо. З цього приводу існує широкий діапазон думок: від ідеї про використання савана (який в інтерпретації автора і є поховальним одягом) у похоронній практиці (Никитина 1985, с. 79—80; 1996, с. 21—22; 2008, с. 58) та про однаковий жіночий і чоловічий костюм (Никитина 1985, с. 60) до визнання різниці між ними за етнографічну рису готів I—V ст. разом з відсутністю

зброї у чоловічих похованнях та традиційними жіночими прикрасами — двома фібулами на плечах (Бірбрауер 1995, с. 42).

Зокрема, аналізуючи інвентар Маслівського могильника, В.П. Петров відзначав, що передбачувана ознака жіночого костюма — дві фібули на плечах — підтверджується на цій пам'ятці антропологічними визначеннями. Специфічними жіночими ознаками інвентарю він вважав: намисто, поєднання фібули, голки та намиста, а також пряжки, зокрема парні, розміщені на шиї та поясі. З предметів домашнього виробництва до жіночих ознак інвентарю дослідник відносив пряслиця, оскільки прядіння та шиття були основними заняттями жінок. *«Принимая во внимание, что фибулами одежда застегивалась на одном или обоих плечах, необходимо заключить, что употреблялась одежда наподобие плаща. находка... фибул вместе с пряжками свидетельствует, что древние обитательницы Маслово подпоясывали свою одежду ремненным поясом. В погребении 84 на фибуле сохранились остатки кожи и можно думать, что одежда, застегивавшаяся фибулами, была меховой верхней одеждой. В свою очередь, вполне естественно предположить, что подпоясывающаяся одежда была нижней»* (Петров 1964, с. 160—162). Відсутність фібул в інвентарі Лохвицького могильника вчений пояснював проявом місцевих рис костюма (Березовец, Петров 1960, с. 99). Намиста і пряслиця відносила до ознак жіночих поховань і М.О. Тиханова (Тиханова 1957, с. 175).

У Г.Б. Федорова знаходимо тезу про бідність чоловічих поховань на тлі жіночих. До чоловічих ознак інвентарю, на його думку, належать предмети озброєння, зокрема й ножі, та скляні келихи, розташовані зазвичай біля черепа. Жіночі поховання містили посуд, прикраси, пряслиця (Федоров 1960, с. 286). Верхнім одягом черняхівців був плащ, найвірогідніше, кольоровий. Окрім того, взимку носили шкіряний і хутряний одяг. Чоловіки вдягалися в полотняні сорочки, штани, капелюхи, взуття з кінської

шкіри, що підв'язувалося вузлом під колінами; жінки — в сукні (Федоров 1960а, с. 143).

Й.С. Винокур при описі поховань могильника Ружичанка (Винокур 1979) безінвентарні поховання інтерпретував як чоловічі (пп. 6, 10, 43, 49 і 61), а інвентарні — з двома фібулами та/або намистом, пряслицями й голками — як жіночі (пп. 4, 8, 9, 19, 28, 29, 44, 55 і 57).

Аналіз інвентарю з метою виявлення ознак — показників статі похованих — робив Е.О. Симонович. Наприкінці 1950-х рр. він відносив до ознак чоловічих поховань залізні ножі, овальні кресала з кремінцем, пряжки до паска і взуття, бронзові фібули, кістяні гребені; до жіночих — залізні ножі, бронзові фібули та кістяні гребені, а також пряслиця, голки, намиста, кістяні пірамідальні підвіски та підвіски-мушлі (Симонович 1959, с. 88). Пізніше список ознак статі похованих був скорочений та обмежений для жіночих могил пряслицями, намистом, сережками, скроневими кільцями і деякими типами підвісок, для чоловічих — предметами озброєння, гральними жетонами, скляними та глиняними келихами (Симонович, Кравченко 1983, с. 38—40). Ймовірно, через непорозуміння до цього списку не потрапила ще одна важлива ознака, якій автор присвятив спеціальну працю. Йдеться про так звані «крючковатые булавки»¹, які Е.О. Симонович відносив до ознак інвентарю жіночих могил (Симонович 1975, с. 214). До реконструкції черняхівського костюма, запропонованої В.П. Петровим, Е.О. Симонович вніс деякі уточнення. Згідно з його спостереженнями, фібули, що скріплювали плащ, розташовувалися пружинами донизу. Верхній одяг, найвірогідніше, був з тонкої вовни, а не хутрянний. Дослідник відзначав рідкість перснів і браслетів у вбранні носіїв черняхівської культури, відсутність традиції обшивання одягу намистом, характерної для скіфів і сарматів, а також рідкісне використання взуття із застібками (Симонович, Кравченко 1983, с. 38—40).

Г.Ф. Нікітіна, порівнюючи інвентар незруйнованих поховань, що вивчалися антропологами, дійшла висновку, що виявити археологічні ознаки — показники статі — неможливо, а також про відсутність відмінностей між чоловічим та жіночим одягом, котрий складався з легкого верхнього плаща, що застібувався фібулами, та штанів (Нікітіна 1985, с. 60). Окрім того, дослідниця висунула гіпотезу про використання савана в похоронній практиці черняхівців

(Нікітіна 1985, с. 79—80; 1996, с. 21—22; 2008, с. 58), на користь чого свідчили «*тесное расположение стоп и голени, которое позволяет предположить их тугое связывание*», а також відтиски полотняного переплетіння на металевих деталях вбрання ззовні. Згідно цієї ідеї, фібули та пряжки слугували виключно для з'єднання савана, а їхня відсутність пояснювалася використанням для цієї мети мотузок або ременів.

Аналіз жіночого вбрання народів центрально- та східноєвропейського Барбарікума, зокрема культури Синтана де Муреш/Черняхів, здійснила М. Темпельманн-Моньчинська (Tempelmann-Maczyńska 1988; 1989; 1989a). До списку ознак інвентарю жіночих могил дослідниця включила: фібули, специфічні типи жіночих шпильок для волосся, деталі поясної гарнітури, намисто, поодинокі намистини, підвіски, гривни, браслети, каблучки, сережки, гребені, деталі скриньок, пряслиця, ножі, голки, деталі веретена, шила, ножиці, пінцети, дзеркала, золоті та срібні вироби імпортного походження, монети. На підставі 253 інгумацій і 33 кремацій з 43 могильників реконструйовано черняхівське жіноче вбрання, яке складалося з однієї або двох фібул на плечах, намиста та підвісок, рідше — пряжки. Поширення двох фібул відбиває, на думку дослідниці, процес становлення уніфікованої моделі етнографічного готського жіночого вбрання V—VI ст., яка виникла на території Мазовії та Підляшшя в цельській фазі вельбарської культури (Tempelmann-Maczyńska 1988, s. 217).

Ф. Бірбрауер серед етнографічних рис готів, окрім двофібульного жіночого вбрання, називає відсутність зброї в чоловічих похованнях і неоднакове спорядження померлих різної статі (Бірбрауер 1995, с. 42).

Таким чином, більшість дослідників визначали статі померлих виключно за складом інвентарю. Безінвентарні поховання інтерпретувалися як чоловічі, а інвентарні, з двома фібулами та/або намистом, пряслицями й голками, — як жіночі. Додамо, що показники статі часто визначалися гіпотетично, а їхній список постійно змінювався.

Спробу реконструкції черняхівського вбрання здійснено у відповідному розділі кандидатської дисертації автора (Бобровська 2000), основні положення якого опубліковані конспективно (Бобровська 1999; 2002; Гопкало 2007). Зокрема, для визначення ознак статі за інвентарем здійснено аналіз значної добірки поховань за допомогою складання таблиць поєднання ознак. Такий спосіб доцільний, коли поховань з антропологічними визначеннями мало, і вони становлять контроль-

¹ Пізніше ці предмети отримали назву ключкоподібних (рос. — клюковидных) шпильок.

ну добірку, з якою порівнюється значний масив даних (Формализованно-статистические... 1990, с. 143—144).

Нині добірка поховань з антропологічними визначеннями суттєво поповнилася. Значною мірою цьому сприяла монографія О. Шована, присвячена публікації могильника Міхелешень у румунській Молдові. В ній, зокрема, є розділи, де аналізується поховальний обряд та одяг місцевого населення (Şovan 2005, р. 203—215). Серед праць останніх років слід відзначити також детальну публікацію поховання дівчинки-підлітка з могильника Велика Бугаївка (Петраускас 2004). Зведення черняхівських поховань з двошарчастими фібулами міститься в статті А.В. Мاستикової (Mastykova 2007). Важливу інформацію про костюм могильника Нагірне II надано в розробці Е. Шульцце (Шульцце 2010). Зростання останнім часом добірки поховань з антропологічними визначеннями стимулювало повторне звернення до цієї теми з застосуванням простішої та результативнішої методики. Втім, спершу маємо спростувати ідею Г.Ф. Нікітіної про використання савана в поховальній практиці черняхівців (Никитина 2008, с. 58), оскільки вона виключає існування костюма як такого і робить безглуздими подальші дослідження, зокрема й щодо його характеру. Використання савана в античний період відоме в іудеїв і єгиптян. Тіло померлого обмивали, загортали в тонке полотно або обмотували пеленами, потім клали до труни з безліччю пахощів і ставили на місце поховання (Библейская энциклопедия... 1891, с. 570). Похоронний обряд римлян припускав одягання померлого в той парадний одяг, на який він мав право (Сергеенко 2000, с. 202). Такі ж похоронні норми поширилися і в європейських римських провінціях. Поняття ж савана як похоронних шат бере початок у християнських традиціях і в народів Східної Європи з'являється тільки в середньовіччі. Наведені Г.Ф. Нікітіною факти тісного прилягання кісток нижніх кінцівок у черняхівських інгумаціях є відлунням похоронної практики, яка має давнє походження та широко застосовується й досі². Таким чином, визнаючи

² Сучасна медицина свідчить, що протягом двох—чотирьох годин після смерті м'язи тіла послаблюються, внаслідок чого відбувається відвисання нижньої щелепи (Смольянинов, Татиев, Черваков 1961, с. 159—160). Далі настає так зв. трупне задубіння, коли м'язи твердіють і будь-які маніпуляції з членами померлого (зміна положення кінцівок або в цілому тіла) практично неможливі. Згідно з законом Ністена, трупне задубіння завершується не раніше ніж через шість днів, з початком процесу розкладання (Смирнов 1990, с. 223,

наявність решток костюма в інвентарі та спираючись на добірки поховань з антропологічними визначеннями, спробуємо: 1) уточнити список ознак інвентарю, характерних для поховань чоловіків і жінок; 2) виявити комбінації деталей вбрання — моделі, характерні для представників різної статі; 3) реконструювати чоловіче та жіноче вбрання за локалізацією його деталей у могилі та 4) зробити припущення щодо тогочасного одягу.

Скористаємося класифікацією поховального інвентарю, запропонованою Н.М. Кравченко (1987). Згідно її розробки, він складається з чотирьох різновидів: А — предмети, що потрапили до могили як «приношення» — керамічний сервіз та скляні келихи; Б — речі особистого вбрання та одягу; В — предмети виробничого, побутового, символічного та культового призначення, що вказують на заняття, професію і соціальний статус; Г — кераміка, скляні келихи та інші категорії речей, навмисно пошкоджені, розбиті та деформовані від перебування у вогні — тризна.

Для вирішення першого завдання враховувалися ознаки поховального інвентарю різновидів Б і В. Предмети різновиду Б включають деталі вбрання й предмети туалету. Перші, своєю чергою, об'єднують три групи артефактів. До фурнітури³ належать речі утилітарно-декоративного характеру, призначені для з'єднання одягу, — фібули та пряжки, до прикрас — намисто, каблучки, скроневі кільця, браслети й сережки. Нарешті, окрему групу становлять підвіски-амулету. Інвентар різновиду В охоплює речі, що характеризують заняття, професію; предмети домашнього виробництва; ознаки майнового поділу; зброю, спорядження вершника, кінську зброю; гральні жетони.

Таким чином, список ознак поховального інвентарю склали:

I. Фурнітура: 1. Одна фібула; 2. Дві фібули; 3. Три фібули; 4. Одна пряжка; 5. Дві пряжки (або декілька); 6. Пряжки від взуття.

II. Прикраси: 1. Намисто; 2. Намистина; 3. Каблучка (або декілька); 4. Скроневе кільце (або декілька); 5. Браслет; 6. Сережки (сережка).

III. Підвіски-амулету.

IV. Предмети гігієни: 1. Роговий гребінь (або його фрагменти); 2. Дзеркало.

прим. 4). З цього випливає, що надання потрібної за ритуалом пози покійного відбувалося внаслідок спеціальних маніпуляцій з фіксації м'язів тіла (зв'язування нижніх та верхніх кінцівок, підв'язування щелепи) протягом перших чотирьох годин після смерті.

³ Термін «фурнітура костюма» вживався Г.Ф. Нікітіною для фібул, пряжок і намиста (Никитина 1985, с. 84).

V. Предмети, що характеризують професію⁴: 1. Бронзовий або срібний ніж; 2. Ножиці; 3. Пінцет.

VI. Предмети домашнього виробництва: 1. Ніж (за винятком знайдених серед кісток тварин); 2. Пряслице; 3. Два або більше пряслиць; 4. Голка; 5. Гольник; 6. Точило; 7. Шило; 8. Ключкоподібна шпилька (або декілька).

VII. Ознаки майнового поділу: 1. Деталі скриньок; 2. Ключі, замки; 3. Монети.

VIII. Предмети озброєння, кінської зброї, спорядження вершника.

IX. Гральні жетони.

Чоловічі та жіночі ознаки інвентарю. Загалом антропологами вивчалися матеріали з 55 черняхівських могильників (табл. 1). Інвентарем супроводжувалися 334 поховання дорослих: 134 чоловічі і 200 жіночих.

Порівняльний аналіз добірок чоловічих та жіночих поховань (табл. 2) здійснений за методикою (Формалізовано-статистические... 1990, с. 79—91). Він зводиться до підрахунку кількості, частоти (відносний показник у відсотках), норми розподілу та визначення тенденції ознак. Розподіл ознак поховального інвентарю (табл. 3) дозволяє визначити: особливі (чисті), особливі (за тенденцією) та загальні.

Першу групу — особливі чисті прикмети, які чітко маркують стать небіжчика, — для чоловічих поховань становлять: предмети озброєння та гральні жетони, для жіночих — три фібули, дзеркало, два пряслиця (або більше), ключкоподібна шпилька (або декілька), ключі та/або замки.

Другу групу — особливі ознаки за тенденцією — становлять ті, які більшою мірою прикметні похованням певної статі, але трапляються і в іншій. Пряжки (до паска, одна або дві, та до взуття), каблучки, шила, голки, ножі, монети переважно знайдені в чоловічих похованнях; дві фібули, намисто, підвіски-амулеті, скроневі кільця, пряслиця, ножиці й пінцети⁵ — в жіночих.

Ознаки третьої групи — загальні — однаково часто супроводжують поховання представників обох статей. Це — поодинокі фібули, намистини, браслети, сережки, рогові гребені, точила, гольники та деталі скриньок.

Чоловічі та жіночі моделі вбрання. Для вирішення другого завдання роботи залучені похо-

вання, що містили лише деталі вбрання, всього 295: 113 чоловічих та 182 жіночі.

Комбінація деталей вбрання визначає його модель. Для зручності моделі вбрання поділені на численні групи: з однією, двома, трьома фібулами, без фібул і з прикрасами.

Чоловіче вбрання було таким (рис. 1): 47 % поховань супроводжувалися однією або двома пряжками до паска, 30 % — містили вбрання з однією фібулою, доповнене паском з пряжкою та/або прикрасами, 9 % — дві фібули з паском та прикрасами, 13 % — лише прикраси.

Інший розподіл демонструє жіноче вбрання (рис. 2): 43 % поховань супроводжувалося двома фібулами, паском і прикрасами, 30 % — містили одну фібулу, 2 % — три застібки, 6 % — пряжку, 19 % — лише прикраси.

Вбрання різних вікових груп чоловіків і жінок. Окрім того, наша добірка надає можливість порівняти вбрання різних вікових груп: молодих (*juvenis*, 12—25 років), дорослих (*adultus*, 25—35 років), зрілих (*maturus*, 35—55 років), літніх (*senilis*, 55 і більше років) чоловіків і жінок. Однак, враховуючи нерівнозначність добірок, можна зробити лише деякі попередні висновки.

Чоловіки⁶. Приблизно однаково поміж представниками вікових груп розподілене вбрання з двома фібулами. З однією фібулою воно максимально представлене в групі дорослих чоловіків та кількісно зменшується в наступних вікових групах. Вбрання з однією або двома пряжками навпаки частіше трапляється в похованнях літніх чоловіків. Враховуючи нечисленність групи, цей висновок може бути уточнений у подальшому. Нарешті, вбрання з прикрасами наявне в похованнях дорослих і зрілих осіб. Спостерігаються деякі особливості в розподілі окремих деталей вбрання. Кількість прикрас — намиста і підвісок-амулетів — з віком зменшується, їхній максимум фіксується в дорослих чоловіків. Каблучки носили представники всіх вікових груп, скроневі кільця — тільки дорослі чоловіки.

Жінки. Три фібули не зафіксовані досі тільки в молодих жінок. Двофібульне вбрання присутнє у представниць усіх вікових груп, але переважає в дорослих. Вбрання з однією фібулою та таке, що містило лише пасок, частіше зафіксоване в молодих. Намиста частіше супроводжували молодих, їхня кількість з віком зменшується. В розподілі підвісок така закономірність не простежується: максимум амулетів знайдено в похованнях молодих жінок,

⁴ Не виключено, що ця група речей призначалася для особистої гігієни. Однак відносна рідкість подібних знахідок в інвентарі черняхівських могил порівняно зі знахідками гребенів свідчить про їхню особливу функцію — як медичного або перукарського інструментарію.

⁵ У більшості випадків пінцети знайдені в похованнях літніх жінок.

⁶ Не розглядається нечисленна група молодих чоловіків.

Таблиця 1. Список черняхівських могильників, матеріали яких вивчали антропологи

№ п/п	Могильник	Автор антропологічних визначень; публікація	Кількість визначень
1	Балцата II	Великанова 1975	4
2	Башмачка	Є.І. Данилова; Смиленко 1992, с. 54, 58, 62	4
3	Біленьке	П.М. Покас, не опубл.; Гудим-Левкович, Покас 1990, с. 83	4
4	Боромля	С.П. Сегеда, П.М. Покас; Некрасова 2006	42
5	Будешть	Великанова 1975, с. 224	35
6	Вел. Бугаївка	Т.О. Рудич, не опубл.	—
7	Вікторівка	Кондукторова 1979	6
8	Вовчик	Алексеева 1975	2
9	Войтенки I	Т.О. Рудич, не опубл.	—
10	Волоське	Кондукторова 1979, с. 166	1
11	Гаврилівка	Кондукторова 1979, с. 167	26
12	Городок Миколаївка	Schliz 1913	3
13	Городок	П.М. Покас, не опубл.	—
14	Дідівщина	Г.Ф. Дебец, загублені	?
15	Дерев'яна	Кондукторова 1979, с. 166	3
16	Журавка	Кондукторова 1979, с. 168	81
17	Індепенденца	Cristescu, Krüger, Gramatopol-Roșca 1969	16
18	Каборга	П.М. Покас, не опубл.	17
19	Кам'янка-Анчокрак	П.М. Покас; Магомедов 2004	1
20	Канів	П.М. Покас; Петраускас 1998	15
21	Кантемирівка	Кондукторова 1979, с. 167	1
22	Коблево	Кондукторова 1979, с. 167	16
23	Косанове	Зиневич 1967, с. 134	5
24	Кринички	Кондукторова 1979, с. 167	2
25	Курники	П.М. Покас; Магомедов 1999	9
26	Легедзине	Т.О. Рудич, не опубл.	—
27	Лецкань	Antoniū, Onofrei 1975	31
28	Лохвиця	Кондукторова 1979, с. 167	1
29	Малинівці	Є.І. Данилова; Пачкова, Яковенко 1983	4
30	Маслове	Дебец 1948, с. 378—379, прил. 24	—
31	Міхелешень	Șovan 2005	495
32	Мелешть	Великанова 1975, с. 226	12
33	Нагірне II	Т.О. Рудич, не опубл.	41
34	Нестоїта	К.В. Зиньковский; Козлов 1989, с. 88	1
35	Одая	Т.В. Томашевич; Никитина 1996	26
36	Оселівка	М.С. Великанова, Є.І. Данилова; Никитина 1988; 1995, с. 119	23
37	Петриківці	П.М. Покас, не опубл.	—
38	Переяслав-Хмельницький	Кондукторова 1979, с. 166	1
39	Ранжеве	Кондукторова 1979, с. 167	9
40	Романківці	Є.І. Данилова; Никитина 1996	33
41	Ромашки	Кондукторова 1979, с. 166	2
42	Рижівка	Алексеева 1975	11
43	Сад	П.М. Покас; Некрасова 1985	10
44	Соснова	П.М. Покас, не опубл.; Гудим-Левкович, Покас 1990, с. 83	7
45	Телешівка	Кондукторова 1979, с. 166	1
46	Успенка	П.М. Покас; Некрасова 2006	10
47	Фурманівка	Т.С. Кондукторова; Сьмонович 1988	18
48	Холмське	С.П. Сегеда, В.Д. Дяченко; Гудкова, Фокеєв 1984	28
49	Червоне	Т.О. Рудич, не опубл.	—
50	Черкаси	Рудич 1995; 2003	9
51	Чернелів-Руський	Рудич 2004; 2004а	—
52	Черняхів	Г.Ф. Дебец, загублені; Кондукторова 1979, с. 166	26
53	Чистилів	Кондукторова 1979, с. 167	3
54	Чубівка	П.М. Покас; Гребенников, Гребенников, Магомедов 1982	2
55	Ербічень	Necrasov, Cristescu 1961	1
	Усього		1113

мінімум — зрілих, середній показник зафіксований у літніх. Скроневі кільця носили тільки молоді та дорослі жінки, каблучки — лише дорослі. Шкіряні паски з пряжками частіше траплялися в одязі зрілих жінок, мінімальну їхню кількість знайдено в дорослих та порівну — в молодих і літніх.

Чоловічі та жіночі типи підвісок-амулетів. Підвісками супроводжувалися дев'ять (8 %) чоловічих поховань. Серед них⁷: металеві (пластикові) прямокутні та з монети), ємкості («відерця», кошикоподібні й трикутні), дзвоники, а також підвіски з мушлі *Cypraea*.

38 (21 %) жіночих могил містили підвіски, представлені: зі скла у формі кігтя (ікла), зі сплаву кольорових металів і заліза («відерця», ко-

шико- й розеткоподібні, трикутні), з мушель моллюсків *Cypraea*, *Bolinus brandaris*, рогові пірамідальні і з зубів тварин. Остання група прикрас супроводжує більше ніж 70 % поховань.

За наведеними даними тільки металеві пластинки прямокутні, з монет та дзвоники є визначниками чоловічого вбрання, а розеткоподібні — жіночого, всі інші — універсальні. Але це не зовсім так. Те, що пластинки прямокутні прикраси та з монет носили чоловіки, підтверджують поховання, стаття яких доволі впевнено визначається за інвентарем (Косанове 1961/14, Бирлад Валя Сяке 501 і 507). Підвіски з мушель моллюсків, рогові пірамідальні та з зубів тварин, як встановлено раніше (Бобровська 1999; Bobrovskaia 2001), — суто жіночі прикраси. Судячи за розташуванням у могилі — найчастіше між колінами — вони підвішувалися до паска на мотуз-

⁷ Тут і надалі термінологію подано за: Гопкало 2008.

Таблиця 2. Порівняльний аналіз чоловічих і жіночих поховань черняхівської культури

Показник	Ознака (№)															
	Кількість поховань	Одна фібула (I.1)	Дві фібули (I.2)	Три фібули (I.3)	Одна пряжка (I.4)	Дві пряжки (I.5)	Пряжки від взуття (I.6)	Намісто (II.1)	Намістина (II.2)	Каблучка (II.3)	Скроневе кільце (II.4)	Браслет (II.5)	Сережки (II.6)	Підвіски-амулети (III)	Роговий гребінь (IV.1)	Дзеркало (IV.2)
Кількість	Чоловічі															
	134	34	10		56	15	3	18	10	5	2	2	2	9	48	
Кількість	Жіночі															
	200	56	76	4	43	3	3	111	14	1	6	5	3	38	73	1
Частість ознак	Чоловічі															
	100	25	7,4		41	11	2,2	13,4	7,4	3,7	1,5	1,5	1,5	6,7	35,8	
Частість ознак	Жіночі															
	100	28	38	2,0	22	1,5	1,5	55,5	7,0	0,5	3,0	2,5	1,5	19	36,5	0,5
Норма розподілу	100	26,5	22,7	1,0	31,5	6,3	1,9	34,5	7,2	2,1	2,3	2,0	1,5	12,9	36,2	0,3
Тенденція ознак	Чоловічі															
		0,9	0,3		1,3	1,8	1,2	0,4	1,1	1,8	0,7	0,8	1,0	0,5	1,0	
Тенденція ознак	Жіночі															
		1,1	1,7	2,0	0,7	0,2	0,8	1,6	0,9	0,2	1,3	1,2	1,0	1,5	1,0	2,0

ці певної довжини. Їхні знахідки в похованнях чоловіків змушують сумніватися в правильності антропологічного визначення статі, зокрема чоловічого поховання Черкаси 32 з набором кошикоподібних та трикутних залізних підвісок. Гіпотеза про їхню належність жінкам обґрунтована (Бобровська, Сиволап 2003) і підтверджується поєднанням цих прикрас із підвісками-мушлями в жіночих похованнях Міхелешені (пп. 2 і 297). Тож зазначені типи прикрас можуть вважатися важливою ознакою статі.

Отже, чоловіки надавали перевагу металевим пласким прямокутним прикрасам та підвіскам з монет, жінки — скляним підвіскам у вигляді кігтя (ікла), металевим кошико- та розеткоподібним і трикутним, а також з мушель молюсків *Cypraea*, *Bolinus brandaris*, роговим пірамідальним та із зубів тварин. Металеві «відерця» но-

сили і чоловіки, і жінки. Знахідок дзвоників ще недостатньо, аби робити висновки щодо їхньої належності представникам котроїсь статі.

Вбрання представників різної статі за локалізацією деталей. Про призначення якихось деталей вбрання можна впевнено говорити лише на ґрунті незруйнованих комплексів, де чітко зафіксоване їхнє розташування. Таких поховань 220: 80 чоловічих і 140 жіночих.

Чоловіче вбрання. З 80 чоловічих поховальних комплексів 32 (40 %) супроводжувалися пряжкою до паска, 10 (13 %) — двома пряжками або пряжкою та каблучкою, 28 (35 %) містили фібулу, по п'ять (по 6 %) — дві фібули та прикраси. Пряжку знайдено в 31 випадку, здебільшого (28) на поясі (рис. 1, 1) і тільки в трьох — на деякій відстані від скелета (рис. 1, 1с—е). Зафіксовано 15 випадків, коли пряжок

Ознака (№)																
Бронзовий або срібний ніж (V.1)	Ножичі (V.2)	Пінцет (V.3)	Ніж (VI.1)	Пряслице (VI.2)	Два чи більше прясиль (VI.3)	Голка (VI.4)	Гольник (VI.5)	Точило (VI.6)	Шило (VI.7)	Ключкоподібна шпилька (VI.8)	Деталі скриньок (VII.1)	Ключі, замки (VII.2)	Монети (VII.3)	Предмети озброєння (VIII)	Гральні жетони (IX)	
Чоловічі																
3	1	1	41	6		7	8	1	12		1		1	9	1	
Жіночі																
2	4	5	27	55	12	7	15	2	5	1	2	2	1			
Чоловічі																
2,2	0,8	0,8	30,6	4,5		5,2	5,9	0,8	9		0,8		0,7	6,7	0,8	
Жіночі																
1,0	2,0	2,5	13,5	27,5	6,0	3,5	7,5	1,0	2,5	0,5	1,0	1,0	0,5			
1,6	1,4	1,65	22	16	3,0	4,4	6,7	0,9	5,8	0,3	0,9	0,5	0,6	3,4	0,4	
Чоловічі																
1,4	0,5	0,5	1,4	0,3		1,2	0,9	0,9	1,6		0,9		1,2	2,0	2,0	
Жіночі																
0,6	1,6	1,5	0,6	1,7	2,0	0,8	1,1	1,1	0,4	2,0	1,1	2,0	0,8			

у похованні було дві. Вони знаходилися або на кістках тазу (рис. 1, 2a, 2e, 2f, 3e, 3f, 4c, 4d, 7c), або одна біля черепа чи плеча, інша — на ребрах або кістках тазу (рис. 1, 2b—d). Їхнє призначення, напевне, було різне. Пряжки, знайдені в похованнях зі зброєю, очевидно, портупейні (рис. 1, 2b, 2e). Найімовірніше, з цією ж метою використовувалися ремені з пряжками, знайдені в інших могилах (рис. 1, 2a, 2d, 2f, 3e, 6). Однак довести це припущення проблематично з огляду на традицію заборони поховання зі зброєю, яка побутувала в черняхівському суспільстві. В деяких випадках пряжки могли застібувати торбинки до паска з дрібними речами

(рис. 1, 2c, 3f, 4c, 4d, 7c). Хоча принаймні в деяких з них поблизу знаходилася фібула (рис. 1, 4c, 4d, 7c), а, як переконливо продемонстрував приклад з поховання Міхелешень 2, саме фібула могла слугувати застібною торбинки.

Вбрання з однією застібною також мало декілька варіантів розташування фібули: 1) на правому плечі (рис. 1, 5); 2) на лівому (рис. 1, 3a—e); 3) на грудях (рис. 1, 6); 4) на нижніх ребрах або на тазі ліворуч (рис. 1, 4a—d); 5) на тазі праворуч (рис. 1, 7); 6) біля ліктя або кисті лівої руки (рис. 1, 3f, 4e). Пояснити зміну звичного розташування фібули — на плечі — можна, проаналізувавши набір речей поблизу застіб-

Таблиця 3. Розподіл ознак різновидів Б і В у чоловічих та жіночих похованнях черняхівської культури

№ ознаки	Ознаки	Тенденція сукупності	
		♂	♀
<i>Ознаки особливі (чисті)</i>			
VIII	Предмети озброєння	2,0	
IX	Гральні жетони	2,0	
I.3	Три фібули		2,0
IV.2	Дзеркало		2,0
VI.3	Два чи більше пряслиць		2,0
VI.8	Ключкоподібна шпилька (чи декілька)		2,0
VII.2	Ключі, замки		2,0
<i>Ознаки особливі (за тенденцією)</i>			
I.5	Дві пряжки	1,8	0,2
II.2	Каблучка (чи декілька)	1,8	0,2
VI.7	Шило	1,6	0,4
V.1	Бронзовий або срібний ніж	1,4	0,6
VI.1	Ніж	1,4	0,6
I.4	Пряжка	1,3	0,7
VI.4	Голка	1,2	0,8
I.6	Пряжки від взуття	1,2	0,8
VII.3	Монети	1,2	0,8
I.2	Дві фібули	0,3	1,7
VI.2	Пряслице	0,4	1,7
II.1	Намисто	0,4	1,6
V.2	Ножиці	0,4	1,6
III	Підвіски-амулет	0,5	1,5
V.3	Пінцет	0,5	1,5
II.4	Скроневе кільце (або декілька)	0,7	1,3
<i>Ознаки загальні</i>			
II.2	Намистина	1,1	0,9
IV.1	Роговий гребінь	1,0	1,0
II.6	Сережки	1,0	1,0
VI.6	Точило	0,9	1,1
I.1	Фібула	0,9	1,1
VII.1	Деталі скриньок	0,9	1,1
VI.5	Гольник	0,9	1,1
II.5	Браслет	0,8	1,2

Таблиця 4. Розподіл чоловічих моделей вбрання

Кількість поховань	Модельне вбрання *													
	Без фібул		З однією фібулою				З двома фібулами				З прикрасами			
більше 10	1 θ (44)	4 γ												
3–10	2 θθ (9)	5 γθ (8)	6 θθ (5)	7 γ (6)			13 γγ (3)	14 γγ θ (3)			19 ⊙ (5)	20 • (4)		
1–2	3 ⊙ θ (1)	8 γ (1)	9 γ α (1)	10 γ θ (1)	11 γ θ (1)	12 γ θ (1)	15 γ θ (1)	16 γ θ (1)	17 γ θ α (1)	18 γ θ α (1)	21 ⊙ (1)	22 с (1)	23 ⊙ α (1)	24 α (1)
	54 (47 %)		34 (30 %)				10 (9 %)				15 (13 %)			

* У правому верхньому кутку номер моделі, знизу — кількість поховань

Умовні позначки: \perp фібула θ пряжка \odot \cup намисто \bullet намистина \circ каблучка
 σ скроневе кільце \bigcirc браслет σ сережка σ підвіска-амулет

ки. Інколи фібула, можливо, застібала торбу (рис. 3, 4b–d, 7a, 7c). В одному випадку застібка, знайдена на деякій відстані від скелета, вірогідно, скріплювала плащ, покладений в могилу як приношення (рис. 1, 4e).

П'ять могил містили двофібульне вбрання. Дві фібули зафіксовані: 1) на обох плечах симетрично (рис. 3, 8a–c); 2) на одному плечі (рис. 1, 8d). Намисто знайдено: 1) на шії (рис. 1, 3c, 5c, 9a); 2) біля черепа (рис. 1, 4a, 8d, 9b); 3) біля ніг (рис. 1, 4a), окремі намистини — лише на шії (рис. 1, 5b); підвіски-амулету — на шії (рис. 1, 3d, 5c, 8c, 9c). Каблучка, скроневе кільце та браслет знаходилися, відповідно, на пальці правої руки⁸ (рис. 1, 8d), на лівому плечі (рис. 1, 3d) чи на лікті (рис. 1, 9d).

Жіноче вбрання. Зі 140 жіночих комплексів 76 (54 %) супроводжувалися двома фібулами, 43 (30 %) — однією, 16 (11 %) — прикрасами, три (2 %) — пряжками, чотири (3 %) містили по три застібки.

Вбрання з трьома фібулами траплялося тільки у жінок — Індепенденца 13, Косанове 1961/22,

⁸ Це було, вірогідно, правилом. У чоловічому за інвентарем похованні кургану 1 Кантемирівка золота каблучка також зафіксована на пальці правої руки.

Міхелешень 2, Нагірне 55 (рис. 2, 1). Розташування пари фібул — традиційне, на плечах, але лише в одному похованні фібули були однотипні. Призначення ж третьої застібки в кожному випадку різне. В Косанове (рис. 2, 1b) третя фібула знаходилася на деякій відстані від лівого коліна похованої і могла зберегтися від плаща-приношення. В Міхелешені (рис. 2, 1c) вона була серед скупчення підвісок і дрібних речей між колінами похованої та, вірогідно, була застібкою торбинки з амулетами. В Нагорному (рис. 2, 1a) фібула зафіксована біля нижніх ребер. Вона становила пару з фібулою, знайденою на правому плечі, застібка з лівого плеча — іншого типу. Поряд з нею — сердолікова намистина та залізне «відерце». Оскільки на паску померлої не виявлено дрібних побутових речей, варіант із застібкою торбинки можна відкинути. Взагалі складається враження, що фібули з правого плеча та нижніх ребер з'єднували один одяг, але одна з них була зміщена. Фібула з лівого плеча, ймовірно, зв'язана з прикрасами, розташованими поряд. Ще один комплекс — Індепенденца 13 (рис. 2, 1d), в якому дві з трьох застібок знайдені в заповненні могили й залишилися, можливо, від одягу-приношення.

Таблиця 5. Розподіл жіночих моделей вбрання

Кількість поховань	Модельне вбрання *																																						
	З трьома фібулами			З двома фібулами														З однією фібулою												Без фібул		З прикрасами							
більше 10																																							
3–10																																							
1–2																																							
	4 (2%)			78 (43%)														55 (30%)												11 (6%)		34 (19%)							

* У правому верхньому кутку номер моделі, знизу — кількість поховань
Умовні позначки: див. табл. 4.

Двофібульне вбрання обмежувалося застібками (рис. 2, 2a, 2l) або комбінувалося з намистиною (рис. 2, 2b), браслетом з намиста (рис. 2, 2c), намистом (рис. 2, 2e, 2k, 2m, 2n), намистом і підвіскою або підвісками (рис. 2, 2f, 2o), намистом і обручкою (рис. 2, 2g), пряжками до взуття (рис. 2, 2h), намистом від взуття або подолу одягу (рис. 2, 2i), скроневим кільцем (рис. 2, 2j), пряжкою (рис. 2, 2p, 2q, 2r), пряжкою та намистом (рис. 2, 2s), пряжкою, намистом і підвіскою/підвісками (рис. 2, 2t, 2u, 2x, 2y), пряжкою, намистом і скроневим кільцем (рис. 2, 2v), пряжкою, намистом, підвіскою та скроневим кільцем (рис. 2, 2w) чи намистом і двома пряжками (рис. 2, 2z).

Зафіксоване таке розташування фібул: 1) симетрично на плечах; 2) на грудях, животі або одна на плечі, інша — на животі (рис. 2, 2k, 2r, 2o); 3) обидві на одному плечі лівому (різномісний в Міхелешені 263) або правому (однотипні в Журівці 11⁹, Міхелешені 167) (рис. 2, 2n, 2q); 4) одна на плечі, інша — між колінами: Міхелешень 58, 305 (рис. 2, 2l, 2m).

Комплекси, в яких одна з фібул знайдена на грудях, інша — на животі, обидві на живо-

ті або одна на плечі, інша — на животі, віддзеркалюють, очевидно, випадки зміщення фібул під час поховання та внаслідок помертвих процесів. Так, вірогідно, слід пояснювати і факти знахідок двох фібул на одному плечі, тим паче, що в одному з комплексів вони однотипні. Випадки, коли одна з фібул знайдена на плечі, а інша — між колінами, неоднозначні. В одному з них (Міхелешень 58) проблематично визначення фібули, розташованої між колінами, в іншому — фібули, знайдені вздовж тіла, однотипні, що непрямо свідчить про їхнє звичне призначення. Втім, знайдені поряд гребінь та пряслице можуть означати, що фібулою, як і в п. 2 могильника Міхелешень, могла застігатися торба.

І, нарешті, відомі випадки, коли фібули знаходилися в заповненні могильної ями, поверх скелета — Боромля 4, Інденденца 13 (рис. 2, 1d, 2a, 2l), що може вказувати на приношення одягу.

Вбрання з однією фібулою складалося тільки із застібки (рис. 2, 3a, 3g, 3h, 4a, 5a) або доповнювалося іншими деталями: намистом (рис. 2, 3d, 4b, 4g), намистом і підвіскою/підвісками (рис. 2, 3e, 3f, 4c, 4d, 4i), підвіскою (рис. 2, 3b) або намистиною (рис. 2, 5b), намистом і пряжкою для взуття (рис. 2, 4e), намистинами та набором підвісок і браслетом зі зрізу розетки оленячого рогу (рис. 2, 4f), намистом і прикрасами рукавів або рук (рис. 2, 4h), пряжкою (рис. 2, 4j, 4k), пряжкою та намистом (рис. 2, 4l, 5c), пряжкою та підвіскою (рис. 2, 3f), пряжкою, підвіскою та намистиною (рис. 2, 3j), двома пряжками та намистом

⁹ Могильник Журавка досліджував Е.О. Симонович, і він неопублікований. Інформація про розкопки міститься у звітах. Але за ними не завжди можна однозначно визначити розташування тієї чи іншої речі в похованні. Так, про п. 11 сказано, що одна з фібул знаходилася на лівій ключиці, інша — під черепом поряд з першою, а на паску був фрагмент залізного виробу, вірогідно, пряжки (Симонович 1959a).

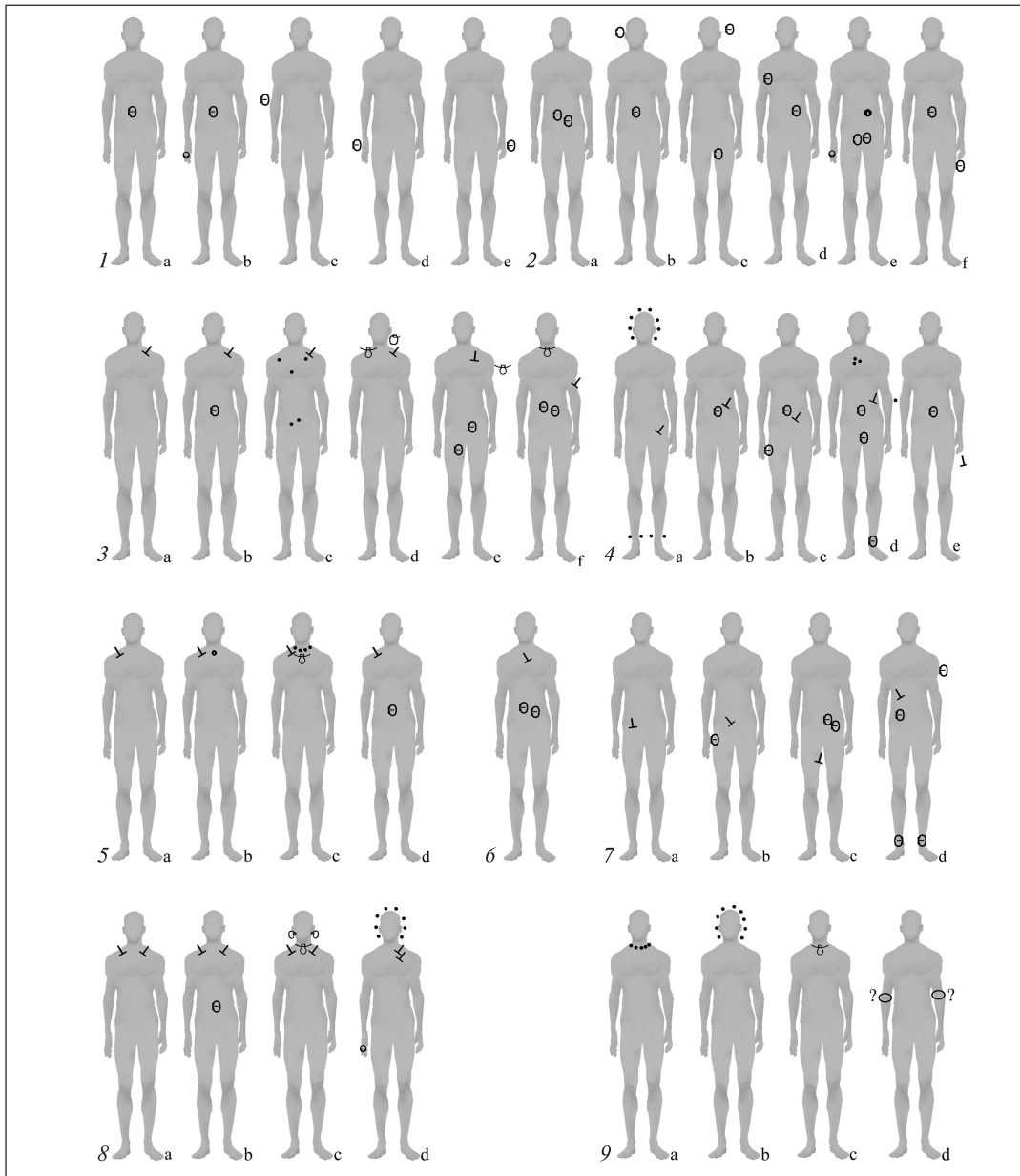

Рис. 1. Черняхівське чоловіче вбрання: 1а — Будешть 11, 243, Гаврилівка 18, 26, Журавка 31, 105, 119, Канів 17, Лецкань 19, Міхелешень 31, 86, 165, 247, 250, 254, 261, 316, 433, 448, 468, 492, 508, Нагірне 43, 59, Фурманівка 2, Холмське 25, Черняхів 269, Ербічень; 1б — Міхелешень 65; 1с — Міхелешень 491; 1д — Міхелешень 505; 1е — Міхелешень 176; 2а — Міхелешень 351, 414, 510, Нагірне 40, 62; 2б — Лецкань 25; 2с — Каборга 23; 2д — Мелеешть 35; 2е — Міхелешень 169; 2ф — Успенка 1308; 3а — Маслово 74, Міхелешень 42, 439; 3б — Нагірне 36; 3с — Будешть 267, Мелеешть 23; 3д — Будешть 106; 3е — Міхелешень 450; 3ф — Косанове 1961/21; 4а — Будешть 96; 4б — Міхелешень 175, Фурманівка 8; 4с — Нагірне 75; 4д — Нагірне 64; 4е — Міхелешень 376; 5а — Боромля 22, 46, Міхелешень 92; 5б — Косанове 1961/18; 5с — Боромля 33, Мелеешть 7; 5д — Міхелешень 375; 6 — Одая 7; 7а — Міхелешень 231, 380; 7б — Гаврилівка 33; 7с — Нагірне 80; 7д — Гаврилівка 5; 8а — Боромля 11; 8б — Ранжево 14, Успенка 1215; 8с — Черкаси 32; 8д — Холмське 50; 9а — Курники 5 і 6; 9б — Курники 8; 9с — Лецкань 21; 9д — Кринички 1957—1958/5

(рис. 2, 3к). Воно припускало декілька варіантів розташування застіжки: 1) на правому плечі (рис. 2, 3а—ф, 3і—к); 2) на лівому плечі (рис. 2, 4а—ф, 4і, 4л); 3) під шиєю (рис. 2, 5а—с); 4) на грудях (рис. 2, 4н); 5) на поясі (рис. 2, 3г, 4г); 6) на тазі (рис. 2, 4і); 7) біля стегна (рис. 2, 3н); 8) на деякій відстані від скелета (рис. 2, 4к). Цілком можливо, що випадки нетипового розташу-

вання застіжки вказують на зміну її початкового розташування під час похорону або пізніше. Зрідка фібулою застібалася, вірогідно, торба з веретеном або веретеном і пінцетом — Міхелешень 202 і 405 (рис. 2, 3г, 4г).

Третина жіночих поховань містила пряжки. Пасок доповнював вбрання з однією або двома фібулами. Зафіксовані поодинокі випадки, коли

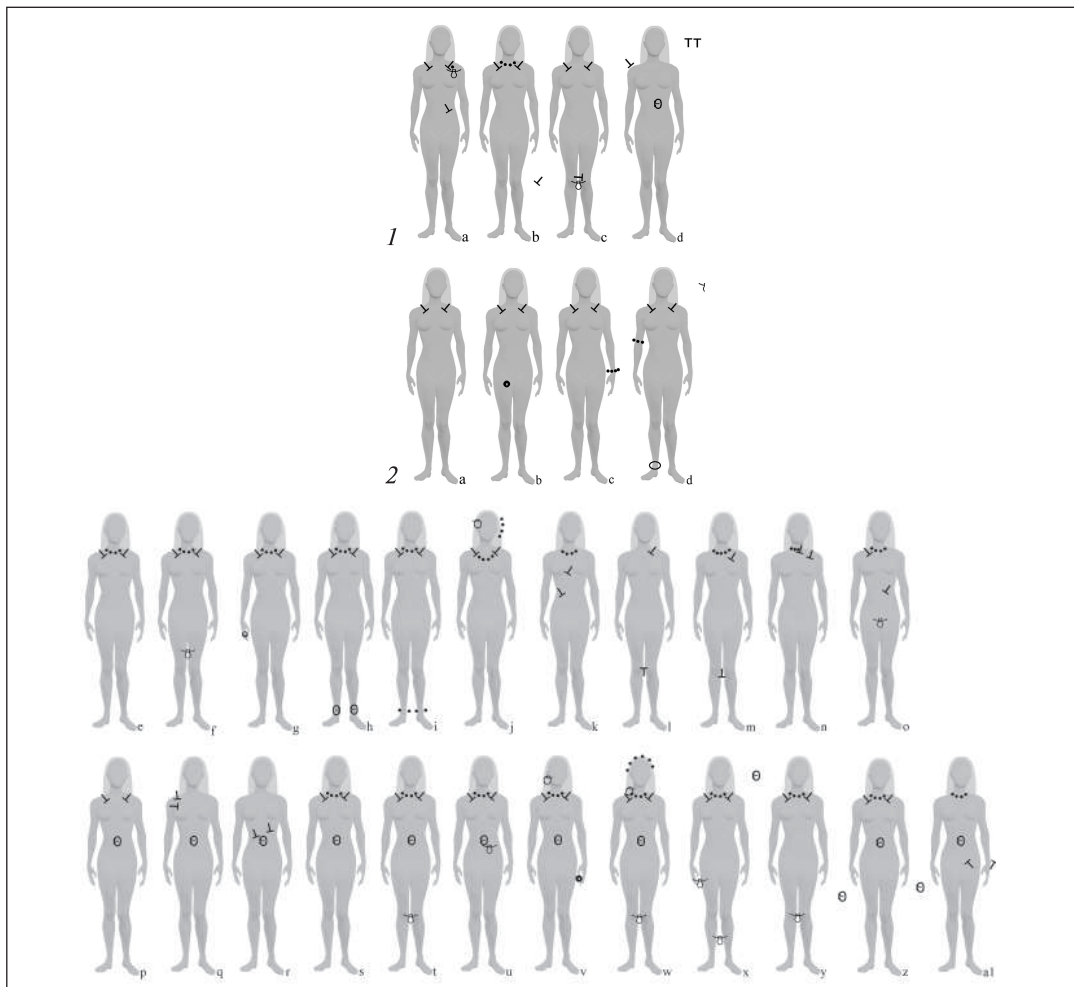

Рис. 2. Черняхівське жіноче вбрання: 1а — Нагірне 55; 1b — Косанове 1961/22; 1c — Міхелешень 2; 1d — Ін-
 денденца 13; 2а — Боромля 44, Гаврилівка 68, Лещкань 14, Міхелешень 74, 137, 242, 334, 449, Нагірне 23,
 Фурманівка 6; 2b — Міхелешень 427; 2c — Міхелешень 178; 2d — Інденденца 19; 2e — Боромля 27, Бу-
 дешть 346, Вікторівка 6, Гаврилівка 106, Городок Миколаївка L, Дерев'яна 4 (скелет 1), Каборга 21, Масло-
 ве 71, Міхелешень 17, 52, 132, 214, 239, 264, 333, 366, 369, 384, 447, 451, 514, Нагірне 34, 45, Одая 25, Успенка
 137, Чубівка 2; 2f — Городок Миколаївка Н?, Міхелешень 206, 297, 358; 2g — Міхелешень 198; 2h — Лещкань
 23, 44; 2i — Сад 8; 2j — Романківці 107; 2k — Черняхів 264; 2l — Міхелешень 58; 2m — Міхелешень 305; 2n —
 Міхелешень 263; 2o — Черняхів 256; 2p — Боромля 45, Міхелешень 3, 464, Нагірне 76, Фурманівка 3; 2q —
 Журавка 11, Міхелешень 167; 2r — Міхелешень 181; 2s — Гаврилівка 88, Маслове 85, Міхелешень 114, 196,
 Нагірне 61; 2t — Маслове 84, Міхелешень 488, Сад 5; 2u — Міхелешень 300; 2v — Міхелешень 493; 2w — На-
 гірне 87; 2x — Журавка 43; 2y — Міхелешень 469; 2z — Нагірне 58; 2a1 — Боромля 4

пряжок було дві. Спостерігалися такі варіанти їх-
 нього розміщення: 1) обидві на поясі (рис. 2, 6b);
 2) одна на поясі, інша на плечі (рис. 2, 3k); 3) на
 деякій відстані від скелета (рис. 2, 2y, 2z). Не ви-
 ключено, що одна з пряжок могла використовувати-
 ватися для застібки поясної торбинки з речами
 побутового призначення — шила, гольника, гре-
 беня (Маслове 81, Ранжеве 2).

Наміста в жіночих похованнях знайдені:
 1) на шиї (рис. 2, 1b, 2 e—k, m—o, s—a1, 3d—f,
 3k, 4b—e, 4g—i, 4l, 5c, 6c, 7a, b); 2) біля черепа
 (рис. 2, 2j, 2w, 7f); 3) біля ліктя (рис. 2, 2d, 4h)
 або кисті (рис. 2, 2c, 7d); 4) на поясі (рис. 2, 4e);
 5) біля ніг (рис. 2, 2i), зокрема в скупченні дріб-
 них речей та підвісок між стегон (рис. 2, 3c). По-

одинокі випадки знахідок намиста біля черепа,
 можливо, свідчать про прикрашання головних
 уборів, хоча, вірогідніше, йдеться про змішен-
 ня намиста. Скроневі кільця зазвичай фіксу-
 ють біля черепа або на плечі похованого (рис. 2,
 2j, 2l, 2v, 7c). Підвіски знайдені по одній або де-
 кілька в скупченні дрібних речей побутового
 призначення: 1) на лівому плечі (рис. 2, 1a, 4c,
 4i); 2) на тазових або стегнових кістках (рис. 2,
 2u, 2o, 3j, 4f); 3) біля лівої кисті (рис. 2, 4d), зо-
 крема в складі браслета (рис. 2, 7d), або біля
 правої кисті (рис. 2, 3i); 4) між колін (рис. 2, 1c,
 2f, 2t, 2w, 2y, 3b, 3c (разом з намистом), 7b, 7c);
 5) біля кисті та між колін (рис. 2, 2x); 6) на де-
 якій відстані від скелета (рис. 2, 2d, 3f, 3e). На-

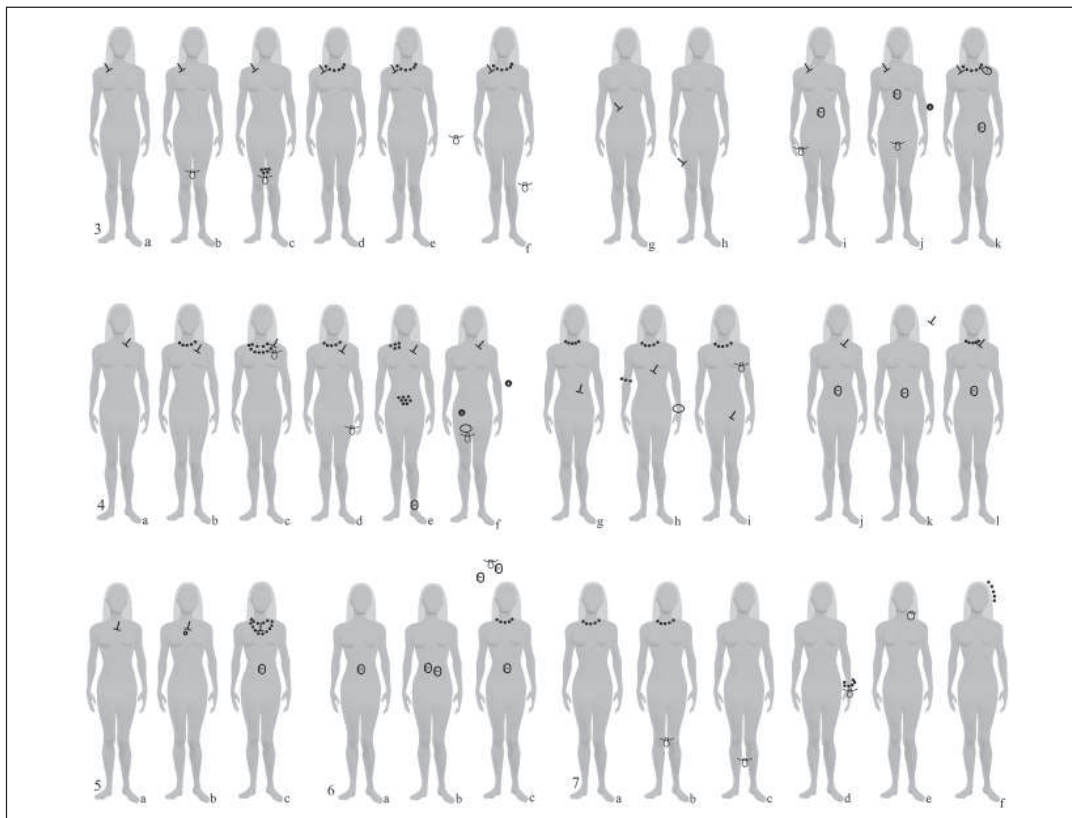

Рис. 2. Черняхівське жіноче вбрання (продовження): 3a — Боромля 15, Маслове 68, Міхелешень 28, 71, 374, 421; 3b — Міхелешень 353; 3c — Міхелешень 319; 3d — Міхелешень 216, 356, Нагірне 49; 3e — Міхелешень 130; 3f — Міхелешень 268; 3g — Міхелешень 202, 455; 3h — Журавка 88; 3i — Міхелешень 352; 3j — Міхелешень 138; 3k — Маслове 81; 4a — Боромля 19, Міхелешень 340, 405; 4b — Лецкань 24, 36, Міхелешень 279, 313, 385, 504; 4c — Нагірне 46; 4d — Лецкань 10; 4e — Мелеешть 11; 4f — Міхелешень 241; 4g — Міхелешень 501; 4h — Лецкань 5; 4i — Будешть 249; 4j — Міхелешень 21; 4k — Гаврилівка 47; 4l — Міхелешень 409; 5a — Міхелешень 53; 5b — Нагірне 32; 5c — Одая 8; 6a — Міхелешень 244; 6b — Ранжеве 2; 6c — Міхелешень 410; 7a — Боромля 10, Будешть 253, 293, Вікторівка 9, Журавка 106, Канів 11, Косанове 1961/02, Міхелешень 110, 240, 400, Фурманівка 12; 7b — Міхелешень 497; 7c — Міхелешень 40; 7d — Міхелешень 99; 7e — Одая 12; 7f — Холмське 34

мистини знайдені: 1) на грудях (рис. 2, 5b); 2) на тазі (рис. 2, 2b); 3) біля ліктя (рис. 2, 3j); 4) на тазі та біля ліктя (рис. 2, 4f), каблучка — на пальці правої руки¹⁰ (рис. 2, 2g).

Траплялися поодинокі знахідки ручних та ножних браслетів: металевий був на правій щиколотці похованої в Індепенденца 19 (рис. 2, 2d), браслет зі зрізу оленього рогу зафіксований на лівій руці похованої з Лецкані 5 (рис. 2, 4h). Аналогічна прикраса знайдена разом з підвісками між стегон у похованні Міхелешень 241 (рис. 2, 4f). Також, імовірно, від браслетів, а не від декору одягу, походить намисто, знайдене біля ліктя (рис. 2, 2d, 4h) або кисті (рис. 2, 2c, 7d), зважаючи на асиметричність розташування подібних прикрас.

¹⁰ Вірогідно, це відбиває загальну тенденцію. Так, у похованні Косанове 1961/4, жіночому за інвентарем, каблучка також знайдена на пальці правої руки (Petrauskas 2003, S. 309, Abb. 32, 8).

Пряжки від взуття знайдені по одній (рис. 2, 4e) або парою (рис. 2, 2h) на кістках ніг. Лише в одному випадку вони знаходилися поряд з черепом похованої (рис. 2, 6c), що, вірогідно, пов'язане з приношенням взуття.

Деякі припущення про костюм носіїв черняхівської культури. Підведемо деякі підсумки щодо костюма носіїв черняхівської культури. Розподіл його деталей стосовно скелета показує, що фібули з'єднували плечовий одяг, пасок з пряжкою тримали поясний та підперізували плечовий одяг, специфічна фурнітура — ремінці з пряжками — використовувалася для взуття.

Чоловічий костюм. Чоловіки частіше носили одяг, що не потребував застібок. Найвірогідніше, то були вузькі штани на шкіряному паску та нерозпашний плечовий одяг. Третина чоловіків похована у верхньому одязі — плащі, що застібувалися на плечі фібулою, можливо, вибір одягу визначався часом похорону. Деяких чоловіків ховали з двома ремнями, один з яких призначався

для зброї. Однак, згідно з черняхівською традицією, саму зброю в могилу не клали. Нерідко до паска прикріплювався ніж у піхвах, а також торба, в якій зберігали дрібні побутові речі (гольники з голками, шила, кремені для кресала та ін.). Прикраси (намисто і скроневі кільця) частіше носили дорослі чоловіки, з віком ця тенденція зменшується. Каблучки були популярні у представників усіх вікових груп, їх носили на пальці правої руки. Прикраси чоловіків — металеві, срібні або бронзові, пласкі прямокутні та підвіски з монет, а також у вигляді мініатюрних відерць.

Важко однозначно пояснити чоловіче вбрання з двома фібулами. По-перше, воно може повторювати жіночий одяг, що не виключено, зважаючи на свідчення Тацита про германців, у яких немає різниці між чоловічим та жіночим одягом, та ще конкретніший приклад, де згадується жрець у «жіночому вбранні» з племені наганарвалів (Тас., Germ., 43). Випадок, коли дві фібули знайдені на одному плечі, можна пояснити зміщенням одягу з парою фібул та порушенням звичного розміщення застібок, або ж приношенням одягу — ще одного плаща. Але, оскільки використовувалися фібули одного варіанта, перше припущення здається більш прийнятним. По-друге, враховуючи гетерогенність черняхівської популяції, не можна виключати помилки у визначенні статі.

Жіночий костюм. У жінок переважав одяг, який застібався на плечах двома фібулами — на зразок римської столи чи плаща, накидка або, можливо, те й інше, надягнуте разом. У половині випадків використовувалися однотипні фібули. Зрідка такий одяг потрапляв до могили як приношення. Крім того, жінки носили верхній одяг — плащ, з'єднаний однією застібкою.

Пасок був важливою складовою вбрання, однак, нечасто. Вірогідно, він був шкіряний і не застібався пряжкою, оскільки в численних похованнях з амулетами, підвішеними до паска, пряжки не знайдені. Шкіряний пасок з пряжкою найчастіше використовувався в одязі зрілих жінок. Якщо пряжок у вбранні було дві, одна з них, судячи за скупченням поблизу дрібних побутових речей, могла застібати торбинку.

Жіноче вбрання доповнювало намисто. Частіше його носили молоді та дорослі жінки, так само як і дротяні кільця, що вплітали у волосся. Намисто слугувало, вірогідно, для обшивки рукавів і поєднувалося в браслети. Наручні браслети виробляли зі зрізу-розетки оленячого рогу, ножні — з бронзового дроту. Каблучки носили на пальці правої руки.

Торбинки з амулетами та побутовими речами (гольниками, шилами, пінцетами й гребе-

нями) підвішували до паска на мотузці певної довжини та могли з'єднувати фібулою.

Специфічні жіночі прикраси — підвіски зі скла у вигляді кігтя (ікла), кошико- й розеткоподібні, трикутні металеві, амулети з мушель моллюсків *Cypraea* та *Bolinus brandaris*, рогові пірамідальні, а також із зубів тварин. Як і чоловіки, жінки мали в намистах металеві «відерця».

Взуття, за знахідками пряжок, — невисокі чобітки, було однаковим.

Отже, аналіз поховань, стать і вік яких визначені антропологами, дозволяє зробити такі висновки. В поховальному інвентарі є ознаки, які можуть слугувати показниками статі чоловіка (зброя та гральні жетони) або жінки (три фібули, дзеркало, два та більше пряслиць, ключкоподібна шпилька чи декілька, ключі та/або замки). Чоловікам більше прикметні пряжки (до паска, одна або дві, та для взуття), каблучки, шила, голки, ножі та монети, жінкам — дві фібули, намисто, підвіски-амулети, скроневі кільця, прясла, ножиці та пінцети. До перелічених ознак додамо специфічні типи підвісок: металеві пласкі прямокутні та з монет прикметні для чоловіків; у вигляді кігтя (ікла) зі скла, металеві кошико-, розеткоподібні та трикутні, з мушель моллюсків *Cypraea* та *Bolinus brandaris*, рогові пірамідальні, а також із зубів тварин — для жінок. Цими висновками можна керуватися при визначенні статі дітей та підлітків, яку неможливо встановити антропологічно.

Окрім того, зафіксовані явні відмінності у костюмі та аксесуарах представників різної статі. У чоловіків переважало вбрання з однією або двома пряжками, у жінок — з двома фібулами. Жіночий костюм прикрашали разки намиста, в зачіски вплітали дротяні кільця, до паска підвішували амулети. Представники різної статі, як зазначалося, надавали перевагу в виборі підвісок-амулетів. Плащ, з'єднаний на одному плечі, у чоловіків та жінок був однаково популярним. Ті й інші носили каблучки на пальці правої руки. Так само однаковим було й взуття. Дрібні побутові речі (гольники з голками, шила, кремені для кресала, рідше — ножиці, пінцети, бронзові так зв. туалетні ножі, копоушка, а в ряді випадків ще, вірогідно, гребені) становили вміст торбинок, які були аксесуаром і чоловічого, і жіночого костюма. Їх прикріплювали до паска, але, вірогідно, по-різному: чоловіки — безпосередньо, жінки — на довгій мотузці, що сягала колін. Окрім того, чоловіки носили на паску або за ним ніж у піхвах. Також слід звернути увагу на феномен приношення одягу або взуття, зафіксований в чоловічих і жіночих похованнях.

- Алексеева Т.И.* Антропологический анализ костных остатков из могильников с трупосожжениями черняховской культуры // СА. — 1975. — № 1. — С. 264—270.
- Березовец Д.Т., Петров В.П.* Лохвицкий могильник // МИА. — 1960. — 82. — С. 84—99.
- Библейская энциклопедия* архимандрита Никифора. — М., 1891.
- Бирбрауер Ф.* Готи в I—VII ст.: территория розселення та просування за археологічними джерелами // Археологія. — 1995. — № 2. — С. 32—51.
- Бобровська О.В.* Жіночі поясні амулети черняхівської культури // Археологія. — 1999. — № 4. — С. 89—95.
- Бобровська О.В.* Намисто та підвіски у вбранні населення черняхівської культури. Автореф. дис. ... канд. істор. наук. — К., 2000.
- Бобровская О.В.* Опыт применения методики палеосоциологических исследований в черняховедении // Сучасні проблеми археології. — К., 2002. — С. 43—45.
- Бобровська О.В., Сиволап М.П.* Поховання черняхівської культури з підвісками-«кошиками» на Середньому Дніпрі // Старожитності I тисячоліття нашої ери на території України. — К., 2003. — С. 33—43.
- Великанова М.С.* Палеоантропология Прутско-Днестровского междуречья. — М., 1975.
- Винокур И.С.* Ружичанский могильник // МЧК. — 1979. — С. 112—135.
- Гопкало (Бобровська) О.В.* Про деякі результати та перспективи дослідження черняхівського костюма // Археологія. — 2007. — № 2. — С. 48—57.
- Гопкало (Бобровская) О.В.* Бусы и подвески черняховской культуры. — К., 2008.
- Гребенников Ю.С., Гребенников В.Б., Магомедов Б.В.* Черняховские могильники западного побережья Бугского лимана // Памятники римского и средневекового времени в Северо-Западном Причерноморье. — К., 1982. — С. 136—149.
- Гудим-Левкович О.М., Покас П.М.* Про тривалість життя населення черняхівської культури // Археологія. — 1990. — № 4. — С. 82—90.
- Гудкова А.В., Фокеев М.М.* Земледельцы и кочевники в низовьях Дуная I—IV вв. н. э. — К., 1984.
- Дебец Г.Ф.* Палеоантропология СССР. — М.; Л., 1948 (Труды Института этнографии АН СССР, нов. серия. — Т. IV).
- Зиневич Г.П.* Очерки палеоантропологии Украины. — К., 1967.
- История первобытного общества.* Эпоха классового образования. — М., 1988.
- Козлов В.И.* Охранные раскопки на черняховском могильнике в с. Нестоита Одесской обл. // Археологические памятники степей Поднестровья и Подунавья. — К., 1989. — С. 88—91.
- Кондукторова Т.С.* Антропологические материалы черняховской культуры Украины // МЧК. — 1979. — С. 163—204.
- Кравченко Н.М.* О методике социологического анализа погребального обряда черняховской культуры // Исследования социально-исторических проблем в археологии. — К., 1987. — С. 209—227.
- Магомедов Б.В.* Черняховский могильник Курники на Южном Буге // Stratum plus. — 1999. — 4. — С. 102—120.
- Магомедов Б.В.* Могильник черняхівської культури Кам'янка-Анчекрак // Археологія давніх слов'ян. — К., 2004. — С. 131—164.
- Некрасова Г.М.* Охоронні розкопки черняхівського могильника поблизу м. Суми // Археологія. — 1985. — 50. — С. 75—80.
- Некрасова А.Н.* Памятники черняховской культуры Днепровского Левобережья // Готы и Рим. — К., 2006. — С. 87—200.
- Никитина Г.Ф.* Систематика погребального обряда племен черняховской культуры. — М., 1985.
- Никитина Г.Ф.* Могильник у с. Оселивка Кельменецкого района Черновицкой обл. // МЧК. — 1988. — С. 5—97.
- Никитина Г.Ф.* Анализ археологических источников могильника черняховской культуры у села Оселивка. — М., 1995.
- Никитина Г.Ф.* Могильники черняховской культуры в Северной Буковине и Бессарабии. — М., 1996.
- Никитина Г.Ф.* Черняховская культура Поднестровья (по результатам анализа археологических источников). — М., 2008.
- Пачкова С.П., Яковенко Э.В.* Черняховский могильник у с. Малиновцы на Днестре // Археологические памятники Среднего Поднестровья. — К., 1983. — С. 55—61.
- Петраускас О.В.* Могильник черняховской культуры в г. Каневе — ул. Пушкина // Studia Gothica. — 1998. — 2. — S. 189—220.
- Петраускас О.В.* Поховання багатой дівчинки на могильнику черняхівської культури Велика Бугаївка // Археологія давніх слов'ян. — К., 2004. — С. 165—184.
- Петров В.П.* Масловский могильник на р. Товмач (по материалам раскопок П.И. Смоличева и С.С. Гамченко в 1926, 1928 и 1929 гг.) // МИА. — 1964. — 116. — С. 118—167.
- Рудич Т.О.* Антропологічні матеріали з черняхівського могильника Черкаси-центр // Археологічні дослідження на Черкащині. — Черкаси, 1995. — С. 87—91.
- Рудич Т.О.* Про антропологічне визначення поховання № 32 могильника Черкаси-центр // Старожитності I тисячоліття нашої ери на території України. — К., 2003. — С. 43.

- Рудич Т.О. Антропологічний склад населення могильника черняхівської культури Чернелів-Руський // АВУ 2002—2003 рр. — К., 2004. — С. 388—396.
- Рудич Т.О. Антропологічний склад населення черняхівської культури Західної України // Археологія. — 2004а. — № 3. — С. 37—48.
- Сегеда С.П., Дяченко В.Д. Антропологические материалы из черняховского могильника у с. Холмское // Гудкова А.В., Фокеев М.М. Земледельцы и кочевники в низовьях Дуная I—IV вв. н. э. — К., 1984. — С. 94—105.
- Сергеенко М.Е. Жизнь древнего Рима. — СПб., 2000.
- Сымонович Э.А. Об единстве и различиях памятников черняховской культуры // СА. — 1959. — XXIX—XXX. — С. 84—107.
- Сымонович Э.А. Отчет о работах Средне-Днестровской экспедиции Института археологии АН СССР в 1959 г. // НА ИА НАНУ. — № 1959/7а.
- Сымонович Э.А. Об одной категории находок на памятниках черняховской культуры // СА. — 1975. — № 3. — С. 213—217.
- Сымонович Э.А. Придунайский могильник Фурмановка // МЧК. — 1988. — С. 143—163.
- Сымонович Э.А., Кравченко Н.М. Погребальные обряды племен черняховской культуры. — М., 1983 (САИ. — Вып. Д1—22).
- Смиленко А.Т. Городище Башмачка III—IV вв. н. э. — К., 1992.
- Смирнов Ю.А. Морфология погребения // Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд. — М., 1990. — С. 216—224.
- Смолянинов В.М., Татиев К.И., Черваков В.Ф. Судебная медицина. — М., 1961.
- Тиханова М.А. О локальных вариантах черняховской культуры // СА. — 1957. — № 4. — С. 168—194.
- Федоров Г.Б. Малаештский могильник // МИА. — 1960. — 82. — С. 253—301.
- Федоров Г.Б. Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н. э. — М., 1960а (МИА. — 89).
- Формализованно-статистические методы в археологии. — К., 1990.
- Шульце Э. Материалы к изучению черняховского костюма из могильника Нагорное-2 // Черняхівська культура. Актуальні проблеми досліджень. Тези доповідей на Міжнар. наук. конф. — К., 2010. — С. 87—91.
- Яценко С.А. Костюм древней Евразии. — М., 2006.
- Antoniu S., Onofrei M. Studiul antropologic al scheletelor din necropola din secolul al IV-lea e. n. de la Lețcani (jud. Iași) // AM. — 1975. — VIII. — P. 282—285.
- Bobrovskaja O. Belt Amulet Sets in the Female Costume of the Cherniakhov Culture // International Connections of the Barbarians Basin in the 1st — 5th centuries A.D. — Aszód-Nyíregyháza, 2001. — P. 221—226.
- Cristescu M., Krüger R., Gramatopol-Roșca E.M. Contribuții la cunoașterea structurii antropologice a populației din cultura Sântana de Mureș-Cerneahov // AM. — 1969. — VI. — P. 149—166.
- Mastykova A. Le costume féminin de la civilisation de Černjahov avec des fibules en tôle métallique // Barbaren im Wandel: Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit. — Brno, 2007. — S. 201—217.
- Necrasov O., Cristescu M. Caracterizarea antropologică a unui schelet de la Erbiceni de la Sforșitul sec. IV e. n. // AM. — 1961. — I. — S. 219—223.
- Petrauskas O.V. Die Gräberfelder der Černjahov-Kultur von Kosanovo und Gavrilovka — eine vergleichende Studie zu Chronologie, Bestattungssitten und ethnokulturellen Besonderheiten // BRGK. — 2003. — 84. — S. 223—351.
- Schliž A. Die Schädel aus dem Nekropol von Nikolaewka am Dniepr (Gouv. Cherson) // Prähistorische Zeitschrift. — 1913. — Bd. V. — Heft 1—2. — S. 148—157.
- Șovan O. Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Mihălășeni (jud. Botoșani). — Târgoviște, 2005.
- Tempelman-Mączyńska M. Strój kobiecy kultury wielbarskiej i jego powiązania z sąsiednimi obszarami // KW. — 1988. — S. 205—220.
- Tempelmann-Mączyńska M. Das Frauentrachtzubehör des mittel- und osteuropäischen Barbaricums in der römischen Kaiserzeit. — Kraków, 1989.
- Tempelmann-Mączyńska M. Das «reduzierte» Trachtmodell der gotischen Frauen und seine Urprünge // Archeologia Baltica. — 1989a. — VIII. — S. 230—263 (Peregrinatio Gothica. — II).

Надійшла 25.11.2010

О.В. Гонкало

МУЖСКОЙ И ЖЕНСКИЙ ЧЕРНЯХОВСКИЙ УБОР

В историографии черняховской культуры высказывались полярные мнения по поводу мужского и женского убора и костюма. Согласно одному, ее носители хоронили не в одежде, а в саване, и поэтому погребальный инвентарь не может служить основанием для реконструкции костюма. Второе, наоборот, признает, что именно различия в

костюме представителей разного пола было этнографической чертой готов I—V вв. Называли различные признаки погребального инвентаря — показатели пола, и их список постоянно менялся.

Существенное увеличение количества погребений, пол и возраст которых определены антропологами, стимулировало обращение к данной теме.

Для уточнения признаков показателей пола проведен сравнительный анализ выборок мужских и женских погребений и выявлены: мужские (предметы вооружения и игральные жетоны) и женские признаки (три фибулы, зеркало, два прясла, клюковидная булавка, ключи и/или замки); признаки, присущие больше мужчинам (пряжки поясные, одна или две, и обувные, кольца, шилья, иглы, ножи, монеты) или женщинам (две фибулы, бусы, подвески-амулеты, височные кольца, пряслица, ножницы, пинцеты), и общие (фибулы, бусины, браслеты, серьги, гребни, точильные камни, игольники, детали шкатулок).

Для мужчин наиболее типичной была модель с пряжкой, для женщин — с двумя фибулами, убор с одной фибулой одинаково характерен для обоих полов.

Мужчины чаще носили одежду, не требующую фибул. Скорее всего, это были узкие облегающие штаны на кожаном ремне и нераспашная плечевая одежда. Треть мужчин захоронена в верхней одежде — плаще, застегивавшемся на плече, что, возможно, диктовалось временем похорон. Некоторые мужчины похоронены с двумя ремнями, один из которых предназначался для ношения оружия. Однако само оружие в могилу не клали. Нередко к поясу прикрепляли нож в ножнах, а также поясную сумку с мелкими бытовыми предметами (игольники с иглами, шилья, кремешки для кресала и пр.). Украшения (бусы, височные кольца) чаще носили взрослые мужчины, с возрастом эта тенденция уменьшается. Кольца были популярны у представителей всех возрастных групп, их носили на пальце правой руки. Украшения мужчин — металлические, серебряные или бронзовые, плоские прямоугольные и подвески из монет, а также в форме миниатюрных ведерок.

У женщин преобладала одежда, застегивавшаяся на плечах двумя фибулами, — подобие римской тоги или плащ, накидка или, возможно, то и другое, надетое вместе. В половине случаев использовались однотипные фибулы. Иногда такую одежду клали в могилу как «приношение». Кроме того, женщины носили верхнюю одежду — плащ, скрепленный одной застежкой. Изредка убор зрелых женщин дополнял пояс, по-видимому, кожаный, с пряжкой. В случаях, когда пряжек было две, одна могла застегивать поясную сумку. Женский убор дополняли ожерелья. Чаще их носили молодые и взрослые женщины, как и проволочные кольца, вплетавшиеся в волосы. Бусами, вероятно, обшивали рукава, их называли в браслеты. Ручные браслеты делали также из среза розетки рога оленя, ножные — из бронзовой проволоки. Кольца носили на пальце правой руки. Сумки с амулетами и мелкими бытовыми предметами (игольниками, шильями, пинцетами, гребнями) подвешивались к поясу на веревке определенной длины и могли скрепляться фибулой. Специфические женские украшения — подвески из одноцветного стекла в форме когтя (клыка), корзиноч- и розетковидные, треугольные металлические, амулеты из раковин моллюсков *Cypraea* и *Bolinus brandaris*, роговые пирамидальные, а также из зубов животных. Как и мужчины, женщины носили в ожерельях металлические «ведерки». Обувь, судя по редким находкам пряжек на ногах, по-видимому, была одинаковой у мужчин и женщин.

Специфические признаки погребального инвентаря могут использоваться при определении пола детей и подростков, который невозможно установить антропологически.

O.V. Hopkalo

MALE AND FEMALE DRESS OF CHERNYAKHIVSKA CULTURE

Regarding Chernyakhivska culture, there have been polar points of view expressed on male and female dress and costume. According to one opinion, the bearers of this culture were buried not in clothes, but in shroud, so sepulchral inventory could not serve as the basis for costume reconstruction. Another opinion, on the contrary, acknowledged that the very distinctions in costumes of representatives of different sexes were the ethnographic feature of the Goths of the 1st—5th c. Various features of sepulchral inventory were named, e.g. sex indexes, and their list was changing all the time.

Significant increase in the number of burials, sex and age of which were determined by the anthropologists, stimulated revisiting this topic.

To specify features of sex indexes a comparative analysis of series of male and female burials was conducted and the following was revealed: male (arms and playing counters) and female (three fibulae, a mirror, two spindle whorls, staff-shaped pin, keys and/or locks); features more peculiar to men (belt buckles, one or two, shoes rings, awls, needles, knives, coins) or to women (two fibulae, beads, pendants-amulets, temple rings, spindle whorls, scissors, and pincers), and common features (fibulae, beads, bracelets, earrings, combs, grinders, needle-cases, and caskets details).

Model with a buckle was the most typical for men, while model with two fibulae — for women; dress with a single fibula was equally typical for both sexes.

Men used to wear clothes without fibulae, most likely, narrow fitted trousers with a leather belt and non-pivoted shoulders cloth. One third of males were buried in overcoat, usually a coat that buttoned up on the shoulder, which probably was due to the funeral time. In a number of cases, males were buried with two belts one of which was meant for carrying arms. However, the weapon itself was not placed into the grave. Sheathes with knife and waist bags with small household items (needle-cases with needles, awls, flints and pieces of flint, etc.) were often attached to the belt. More frequently, they were adult males who wore adornments (beads and temple rings) with a tendency towards elder men wearing fewer adornments. Rings were popular within all age groups and were worn on the right hand. Male adornments were made of metal, silver or bronze and shaped as flat rectangles, coin pendants and mini-buckets.

Clothes for women were usually buttoned with two fibulae on the shoulders and were similar to Roman stola, coal, and cloak or, possibly, a mixture of all put on at once. In half cases studied, fibulae were uniform. Sometimes, these clothes were placed in the grave as an «offering». Women also wore overcoats clenched with one clasp. Belt was an important detail of mature women adornments, apparently made of leather and with a buckle. In cases where there were two buckles, one of them served as a buckle for a waist bag. Female set was adorned with necklaces. More often necklaces, as well as wire rings which were entwined with their hair, were worn by young and adult women. Evidently, necklaces were used to do over sleeves and were strung into bracelets. Hand bracelets were also made of cuts of deers' horn base while foot bracelets were made of bronze wires. Rings were worn on the right hand. Bags with amulets and small household items (needle-cases, awls, pincers and combs) were suspended to the belt with a rope of a certain length and could be fastened with fibulae. Specifically female adornments were the following: pendants made of one-colour glass in a shape of a claw (fang), basket-shaped, rosette-shaped, triangle metal pendants, amulets made of *Cypraea* and *Bolinus brandaris* mollusk shells, pyramidal horn and those made of animal teeth. Just as men, women wore metal «buckets» in their necklaces. Judging from rare finds of buckles on the feet, both males and females wore the same kind of shoes.

Specific features of sepulchral inventory can be used when determining sex of children and adolescents when it is impossible to determine it anthropologically.

Я.В. Володарець-Урбанович, А.В. Скиба

ГОНЧАРНИЙ ПОСУД VII—VIII ст. НА ПІВДНІ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Проаналізовано розповсюдження гончарного посуду пастирського і канцерського типів, його територіальні та культурно-хронологічні особливості.

К л ю ч о в і с л о в а: раннє середньовіччя, Південно-Східна Європа, Пастирське городище, балка Канцерка, кераміка, систематика.

Одним із феноменів періоду VII—VIII ст. є поява на теренах Південно-Східної Європи гончарних осередків. Історія їх вивчення, що нараховує понад сторіччя, відображена в працях багатьох дослідників (Хвойка 1905; Грінченко 1950; Сміленко 1975; Приходнюк 2001; 2005; Обломський 2003). Але поширення знахідок гончарної продукції за межами цих осередків не стало предметом спеціального дослідження.

На сьогодні накопичено значний фактичний матеріал, що стосується і самих центрів гончарного виробництва, і тих пам'яток, на яких виявлено гончарну кераміку. Ці знахідки потребують систематизації, а значна їхня частина — культурно-типологічної та хронологічної атрибуції. Актуальними проблемами є вивчення культурно-історичного контексту появи гончарних осередків, а також шляхів та закономірностей поширення їхньої продукції.

Джерельну базу роботи становлять 63 пам'ятки, на яких виявлена кружальна сіроглиняна ке-

раміка. Знахідки з 21 пункту можна впевнено визначити як пастирський посуд, із 23 — як канцерський, ще на 21 пам'ятці є поки що не атрибутована гончарна сіроглиняна кераміка. Ареал поширення гончарного посуду канцерського та пастирського типів охоплює територію від Дністра до басейну Сіверського Дінця. Обидва типи кераміки представлені сіроглиняним посудом, орнаментованим врізними та проліскованими лініями.

Серед ранньосередньовічних пам'яток Південно-Східної Європи особливе місце займає Пастирське городище, що було одним з найбільших ремісничих осередків. Найважливішою галуззю ремісничого виробництва тут було гончарство, і гончарна кераміка становить до 54% (Приходнюк 1998, с. 10; 2005, с. 60). За асортиментом пастирський посуд в абсолютній більшості представлений горщиками. Винятком є поодинокі глечики та миски (Приходнюк 2005, с. 62—63).

За формою пастирські горщики переважно кулясті з максимальним діаметром на середині висоти або дещо вище (Приходнюк 2005,

© Я.В. ВОЛОДАРЕЦЬ-УРБАНОВИЧ, А.В. СКИБА, 2011